

УДК 336.71: 330.33.01

**Економіка
в умовах сучасних
трансформацій**

Шумська С.С., канд. екон. наук

проф. наук. співр. Інституту економіки та прогнозування НАН України

**РОЗВИТОК СВІТОВОЇ БАНКІВСЬКОЇ ІНДУСТРІЇ
ТА СИСТЕМНА КРИЗА 2008–2010 РОКІВ**

Показано ключові тенденції розвитку грошей як відправної точки змін у структурі та розвитку світової валютно-фінансової системи. Виділено основні тенденції розвитку світової банківської індустрії у докризовий період. Названо закономірності макроекономічних передумов і політики врегулювання ситуації під час системних банківських криз. Розглянуто основні напрями антикризових заходів для стабілізації ситуації в банківській сфері під час системної кризи.

Криза 2008–2010 рр., що прокотилася по всьому світу і мала важкий тривалий перебіг, призвела до глибоких зрушень у географічній та галузевій структурі світової економіки, змінила характер поведінки економічних агентів і державних регуляторів, стала системною. Її "запустив" фінансовий шок, який був не тільки тригером, але й відображенням протиріч, що формувалися у фінансовій та інших сферах і стали чинниками активізації кризових явищ. Свого роду підґрунтям для розгортання кризи стали накопичені проблеми національних банківських систем та особливості розвитку світової банківської індустрії¹.

Оскільки фінансова криза не стала неочікуваною, а зміни, що прямо та опосередковано відбувалися у банківському секторі, мали відношення до всіх функціональних систем глобальної економіки, то дослідження ключових тенденцій розвитку банків у контексті формування і відображення дисбалансів соціально-економічного розвитку є актуальною темою, яка має теоретичне та практичне

¹ **Індустрія** (лат. *industria* – діяльність, старанність) – сфера діяльності, сектор економіки, що включає в себе виробництво, збут товарів якогось роду (у тому числі і послуг як товару), пов'язані сектори і споживчу аудиторію. Нерідко слово "індустрія" все ще використовується як синонім слова "промисловість". Проте сьогодні це вже не цілком коректно. У XIX і в першій половині XX ст. поняття "промисловість" було тотожне поняттю "індустрія", однак уже до початку XXI ст. воно однаковою мірою застосовувалося як до металургії, так і до туризму; як до виробництва продуктів харчування або тканин, так і до кінематографа (див: Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Доступний з: <uk.wikipedia.org>).

значення. Варто зазначити, що дослідженню причин та особливостей світової фінансової кризи 2008–2010 рр. присвячено багато праць іноземних та вітчизняних науковців. Ведуться тривалі дискусії щодо її унікальності та фундаментальності. Доречно тут згадати праці українських учених та практиків С.Аржевітіна, О.Барановського, В.Гейця, І.Кравченка, В.Міщенко, Т.Смовженко, О.Сугоняки, А.Шаповалова, де дається комплексна характеристика розгортання та наслідків кризи в Україні. Однак стосовно аналізу глобальної складової сучасної кризи дослідження далеко не завершене. Через це метою статті є розгляд основних тенденцій та закономірностей розвитку національних банківських систем та світової банківської індустрії, що склалися у докризовий період 2000–2007 рр. і які дають підстави визначити системні характеристики світової кризи 2008–2010 рр.

Системна криза як форма реалізації системних ризиків являє собою ситуацію, коли негативне явище, що локально виникає в якійсь частині економічної системи, дуже швидко розповсюджується по всій системі і може призвести до колапсу. Експерти наголошують, що розгортання системного ризику і кризи залежить від структурних особливостей системи, і хоча кризовий потенціал окремої системи і залежить від індивідуальних ризиків певних учасників, однак сумарний рівень таких ризиків не є необхідною та достатньою умовою кризи². Як підкреслює в дослідженні системних ризиків російського фінансового сектора А.Піскунов, ключову роль в даному випадку відіграє механізм розповсюдження кризи між елементами системи. Процеси глобалізації світового економічного простору активно сприяють не тільки розвиткові економічних зв'язків, але й розповсюдженню криз у глобальних масштабах [1]. Криза стає світовою.

Для системної кризи характерні, як правило, великомасштабність та глибина потрясінь (як у випадку кризи в окремій країні, так і світової); вона призводить до системних структурних змін у економіці, її циклічній моделі, фінансовому секторі, що потребує посилення контролю чи змін у фінансовому регулюванні. Системною світовою кризою 2008–2010 рр., за словами російських вчених Л.Григор'єва та М.Саліхова, зробили складне поєднання "розплавлених" важливих елементів кредитної системи США, розповсю-

² На індивідуальному рівні ризик може не загрожувати, наприклад, фінансовому сектору, оскільки для багатьох із них існують спеціальні ринки, де ці ризики можуть бути застрахованими. Ризик набуває системного характеру тоді, коли в силу архітектурних особливостей сектора, розрізнені дії окремих учасників "накладаються" і формують кризовий потенціал, здатний реалізуватися в кризу [1].

дження біржової, банківської і кредитної кризи по всьому світу з явними циклічними компонентами [1].

Специфіка даної світової фінансової кризи у тому, що вона настала не як результат розвитку кризи в реальній економіці, а передувала рецесії та мала тяжкі глибокі наслідки для світової економіки. Тільки за період з липня 2007 р. до серпня 2008 р. світова фінансова система втратила близько 800 млрд дол. США [2], а до кінця 2010 р., згідно з даними, наведеними у доповіді МВФ про стабільність глобального фінансового ринку, криза обійдеться світовій економіці у 3,4 трлн дол. США. З точки зору визначення масштабів потрясінь поточної кризи і, зокрема, світової рецесії цікаве порівняння основних показників, які характеризують попередні рецесії у світовій економіці з індикаторами тієї, що триває зараз. Якщо взяти за визначення **світової рецесії**³ трактування економістів МВФ, які розглядають її як падіння реального світового ВВП у розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності (*Gross domestic product based on purchasing-power-parity (PPP) per capita GDP*), то згідно з таким підходом зараз спостерігається четверта після Другої світової війни рецесія [3]. Основні характеристики попередніх трьох рецесій у світовій економіці (1975, 1982 та 1991 рр.) представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Характеристики попередніх рецесій у світовій економіці

Показник	Роки			
	1975	1982	1991	середнє
Динаміка ВВП на душу населення (за ПКС)	-0,13	-0,89	-0,18	-0,40
Промислове виробництво	-1,6	-4,33	-0,09	-2,01
Світова торгівля	-1,87	-0,69	4,01	0,48
Потоки капіталів*	0,56	-0,76	-2,07	-0,76
Споживання нафти	-0,9	-2,87	0,01	-1,25
Рівень безробіття**	1,19	1,51	0,72	1,18
Споживання на душу населення	0,41	-0,18	0,62	0,28
Інвестиції на душу населення	-2,04	-4,72	-0,15	-2,30

*Зростання ковзного середнього за два роки значення припливу та відпливу капіталу по відношенню до ВВП.

**Збільшення рівня безробіття, %.

Джерело: Григорьев Г. МВФ: новые прогнозы, старые опасения [Электронный ресурс] // Мониторинг мирового кризиса. – 2009. – № 5. – С. 9–10. – Режим доступа: <<http://www.sigma-econ.ru/.files/4501/CrisisMonitor5.pdf>>.

³ Як підкреслює президент Інституту енергетики та фінансів Росії Л.Григор'єв, сам термін "рецесія" достатньо неоднозначний і може використовуватися в різних значеннях. Наприклад, американські вчені визначають рецесію як два послідовних кварталі падіння ВВП (з накладенням додаткових умов). Якщо застосувати це трактування до світової економіки, то згідно з даними про світовий ВВП його скорочення ще не відбувалося жодного року і тоді 2009 р. буде роком першої світової рецесії.

Порівняння середнього значення ключових характеристик попередніх рецесій із оцінками сучасної рецесії у вимірі 2009 р. підтверджує масштабність кризи. Так, зокрема, спад реального світового ВВП за ПКС на душу населення фахівцями МВФ було попередньо оцінено на рівні -2,5% (порівняно із середнім -0,4%); скорочення промислового виробництва – у -6,23 (-2,01%); скорочення світової торгівлі - на -11,75 (0,48%); зменшення потоків капіталів – на -6,18 (-0,76%); зростання рівня безробіття – на 2,56 (1,18%); скорочення інвестицій – на -8,74% (порівняно із середнім -2,3% за три попередні рецесії) [3].

Експерти МВФ на основі результатів аналізу рецесій у розвинених країнах за останні 50 років дійшли висновку, що найсильніші економічні рецесії відбуваються при одному із двох явищ: 1) коли рецесія пов'язана із фінансовою кризою; 2) коли відбувається синхронізоване падіння основних економік світу [3]. Світова криза 2008–2010 рр. відображає одночасне поєднання обох факторів. На рис. 1 представлено динаміку змін реального ВВП на душу населення за ПКС окремих груп країн світу, де чітко видно різке синхронне падіння ВВП у 2009 р.: у країнах зони євро – на -3,5%; країнах Великої сімки – на -3,2%; інших розвинених економіках – на -1%; по групі нових індустріальних азійських економік – на -0,4%; країнах колишнього СНГ – на -6,2% [4].

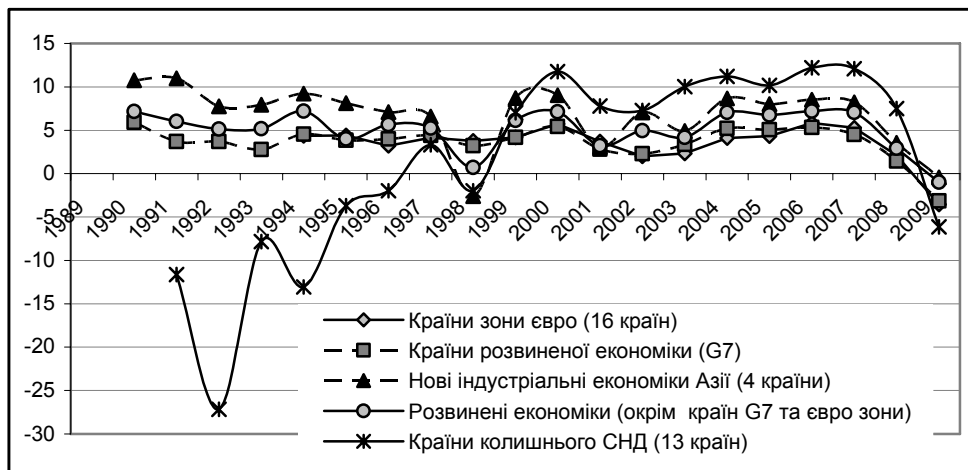

Рис. 1. Динаміка змін реального ВВП на душу населення за ПКС окремих груп країн світу, % до попереднього періоду

Джерело: складено автором за даними МВФ. World Economic Outlook Database [Електронний ресурс]. – Доступний з: <www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>.

Даючи кількісні характеристики системної кризи взагалі і світової кризи 2008–2010 рр. зокрема, необхідно звертати увагу на вибір

показників, оскільки якщо економічне зростання традиційно вимірюється в показниках ВВП, то діловий цикл і криза оцінюються в термінах промислового виробництва, безробіття та капіталовкладень. Понад те, на період кризи змінюється шкала та спосіб підрахунку показників – після року падіння їх треба вимірювати вже не від "відповідного періоду минулого року", а від "передкризового максимуму", адже традиційний вимір загрожує викривленням аналізу, бо стосується вже зниженого рік назад рівня і створює ілюзію послаблення падіння [5]. У табл. 2 наведено основні макроекономічні показники провідних країн світу, що характеризують розвиток кризи. За точку відліку, або "передкризовий максимум" взято II кв. (квітень) 2008 р.

Таблиця 2

**Основні макроекономічні показники провідних країн світу
у 2007–2010 рр.**

Країна	Роки	2007	2008	2009	2010		
					I	II	III
<i>Динаміка ВВП, % до передкризового максимуму (II квартал 2008 р.)</i>							
США		-1,2	-1,0	-3,6	-1,6	-1,2	-0,6
ЄС–27		-1,3	-0,7	-4,8	-4,3	-3,1	-2,7
Велика Британія		-1,3	-0,9	-5,8	-5,4	-4,4	-3,7
Німеччина		-1,6	-0,6	-5,2	-4,1	-1,8	1,2
Франція		-0,7	-0,4	-2,9	-2,1	-1,5	-1,1
Японія		-0,6	-1,2	-6,4	-4,2	-4,1	-3,6
Бразилія		-5,4	-0,3	-0,5	5,4	6,8	7,3
Росія		-6,0	-1,4	-9,3	-4,9	-6,4	-6,4
Індія		-6,0	0,4	6,1	14,6	14,3	16,5
<i>Динаміка промислового виробництва, % до передкризового максимуму (квітень 2008 р.)</i>							
США		0,3	-2,1	-11,2	-8,2	-6,6	-5,3
ЄС–27		-2,6	-4,1	-17,3	-14,1	-12,2	-11,2
Велика Британія		0,5	-2,5	-12,3	-11,1	-10,1	-9,7
Німеччина		-3,0	-3,3	-19,1	-14,9	-10,9	-9,5
Франція		-2,2	-4,8	-16,7	-12,8	-12,0	-11,4
Японія		-0,4	-3,6	-24,0	-12,1	-11,0	-12,3
Бразилія		-4,9	-3,4	-10,3	0,2	-0,5	-2,0
Росія		-4,3	-3,3	-12,4	-6,7	-5,0	-6,0
Індія		-4,5	-0,7	7,0	15,2	16,8	н.д.
Китай		-11,0	0,2	11,7	24,8	27,0	29,4
<i>Індекс споживчих цін, % до передкризового максимуму (квітень 2008 р.)</i>							
США		-3,5	0,2	-0,1	1,9	1,5	1,6
ЄС–27		-3,2	0,3	1,3	2,2	3,5	3,5
Велика Британія		-2,7	0,8	3,0	5,0	6,3	6,6
Німеччина		-2,1	0,6	0,8	1,4	1,9	2,2
Франція		-3,0	0,1	0,2	1,2	2,1	2,0
Японія		-0,6	0,8	-0,6	-1,5	-1,2	-1,4
Бразилія		-4,1	1,3	6,3	9,9	11,4	11,7
Росія		-10,7	2,0	13,8	18,6	20,6	22,3
Індія		-5,3	2,6	13,8	23,4	24,6	29,2
Китай		-6,3	-0,7	-1,4	1,0	0,9	1,4

Країна	Роки			2010		
	2007	2008	2009	I	II	III
Рівень безробіття, різниця у в.п. від передкризового мінімуму (квітень 2008 р.)*						
США	-0,4	0,8	4,3	4,7	4,7	4,6
ЄС-27	0,4	0,2	2,1	2,8	2,8	2,8
Велика Британія	0,2	0,4	2,4	2,8	2,6	2,5
Німеччина	1,0	-0,1	0,1	-0,1	-0,5	-0,6
Франція	0,7	0,2	1,9	2,3	2,2	2,3
Японія	-0,1	0,1	1,2	1,0	1,3	1,2
Бразилія	1,3	-0,1	0,1	-0,7	-0,7	-1,5
Росія	0,1	0,5	2,5	1,9	1,7	1,4
Китай	0,0	0,0	0,3	0,2	0,2	0,2
Фондові індекси, % до передкризового максимуму (квітень 2008 р.)						
США (S&P 500)	6,0	-34,8	-19,5	-15,6	-25,6	-17,6
ЄС-27 (Eurostoxx 50)	15,0	-35,9	-22,5	-23,4	-32,7	-28,2
Велика Британія (FTSE 100)	6,1	-27,2	-11,1	-6,7	-19,2	-8,8
Німеччина (DAX)	16,1	-30,8	-14,3	-11,4	-14,2	-10,4
Франція (CAC 40)	12,4	-35,6	-21,2	-20,5	-31,1	-25,6
Японія (Nikkei 225)	10,5	-36,0	-23,9	-19,9	-32,3	-32,4
Бразилія (Bovespa)	-5,9	-44,7	1,1	3,7	-10,2	2,3
Росія (RTS)	7,9	-70,2	-31,9	-25,9	-36,9	-29,0
Індія (BSE-500)	24,8	-47,8	-0,6	0,5	3,0	16,0
Китай (Shanghai Composite)	42,5	-50,7	-11,3	-15,8	-35,1	-28,1

*Дані сезонно згладжені; квартальні (річні) значення отримані як сума місячних значень у базовому індексі.

Джерело: складено за даними МВФ, Світового Банку, національних статистичних комітетів, Bloomberg; Григорьев Г. МВФ: новые прогнозы, старые опасения [Электронный ресурс] // Мониторинг мирового кризиса. – 2009. – № 5. – С. 9–10. – Режим доступа: <<http://www.sigma-econ.ru/files/4501/CrisisMonitor5.pdf>>; Григорьев Г. После цунами [Электронный ресурс] // Мониторинг мирового кризиса. – 2009. – № 4. – С. 1–2. – Режим доступа: <<http://www.sigma-econ.ru/files/4501/CrisisMonitor4-04042009+.pdf>>.

У таблиці представлена динаміка циклічно чутливих показників – від синхронізованого скорочення виробництва і шоку на фондових ринках у 2008–2009 рр. до поступового повільного відновлення ВВП майже у всіх країнах у 2010 р.

На сьогоднішній день основні ризикові параметри стабілізувалися, проте залишається тиск високої інфляції та збережено високий рівень безробіття. Крім того, наведені дані показують, що "локомотивом", який витягає світову економіку із кризи, є не США, як було зазвичай, а Китай, Індія та інші країни Азії з розвиненою індустріальною економікою.

Незважаючи на позитивні сигнали виходу світової економіки із рецесії, банківська система перебуває в депресивному стані, і, як наголошують експерти, її вихід із "кредитного паралічу" все ще залишається під питанням [3]. Роль, яку зіграв кредит і фінансові установи в процесі розгортання кризи, вкотре змушує повернутися до аналізу її причин.

Для визначення причин та механізмів кризи 2008–2010 рр., насамперед важливо зрозуміти сутність і механізм історичного процесу соціально-економічного розвитку, визначивши його часові горизонти. Якщо взяти до уваги тільки один аспект, а саме роль банківської системи у розповсюдженні кризи, то на запитання "Чи можна було попередити світову кризу у 2008, зупинивши її локально у 2007?", відповідь буде однозначною: "ні". І поясненням слугувати не тільки те, що ступінь відриву фінансового сектора від реальної економіки був вже настільки значним, що його скорочення вимагало шокового коригування, але й те, що сучасні фінанси і банківська діяльність мають глобальний характер, а отже, застосування локальних (національних) заходів у одній (навіть сильній, як США) державі для вирішення такої системної проблеми, як криза, явно було замало. Крім того, причини кризи, що розпочалась як локальна, а переросла у глобальну, були закладені змінами фундаментальних основ, структури, принципів розвитку та регулювання світової валютно-фінансової системи ще у 70–80-х роках минулого століття.

Відправною точкою у дослідженні причин кризи з точки зору виділення основних тенденцій, які сформували сутність процесів у глобальному фінансовому світі загалом і банківському сегменті зокрема, слугують **тенденції розвитку грошей**. Варто підкреслити, що йдеться не просто про *еволюцію* грошей як зміну форм, де кожна нова форма прогресивніша, а саме про *розвиток* грошей як необоротний закономірний процес. У такому випадку розвиток грошей (сутність, функції та відносини, що виникають) розглядається з точки зору: підвищення складності системи, кращого пристосування до зовнішніх умов, збільшення масштабів явища, появи нових елементів, кількісного зростання економіки та якісного поліпшення її структури, соціального прогресу.

У контексті визначення впливу світової фінансової кризи на фундаментальні (базові) основи сучасної грошової системи російські вчені, зокрема М.Абрамова, провели аналіз грошей як позасистемного регулятора соціально-економічних відносин, що дало можливість сформулювати такі тенденції розвитку грошей:

- зростання "рівня ідеальності" грошей, коли вони "дедалі менш помітні", а їхні функції "дедалі більше виконуються";
- зниження ролі держави і центральних банків у регулюванні грошового обігу та емісії грошей;
- зміни матеріального носія і зростання віртуальності операцій за участю грошей;
- абсолютне й всебічне існування грошей, емітованих не тільки центральним банком;

- стирання економічних і фізичних відмінностей між готівковими та безготівковими грошовими коштами;
- атомізація центрів "емісії" грошових коштів [6].

Виділені тенденції є відображенням не тільки еволюції, але й розвитку грошей, особливостей функціонування на сучасному етапі їхніх двох основних класів – кредитних та фінансових грошей. Цей результат закономірний, бо гроші як невід'ємний складовий елемент товарного виробництва (на сучасному етапі розвитку його прийнято називати ринковою економікою) розвивалися разом із ним і на кожній стадії його зрілості набували таких форм, які відповідали характеру й потребам цього виробництва⁴ [7].

При розгляді форм/класів⁵ грошей, характерних для різних історичних періодів, у сучасній економічній літературі панує точка зору, що таких періодів на сьогоднішній день нараховується три, і кожному з них відповідає свій клас грошей: *натуральні (товарні, металеві), кредитні, фінансові*. Натуральні, або товарні гроші належать до першого, докапіталістичного періоду товарно-грошових відносин. Вони зародилися із бартеру і сформували металічну грошову систему, в основі якої лежить золото. Другий клас – кредитні гроші з'явилися у період раннього капіталізму, не потребують тілесної оболонки і з самого початку виступають як символічні гроші (для успішного функціонування вони потребують суспільних гарантій у вигляді державного законодавства і регулювання грошової сфери). Кредитні гроші призначені для відображення вартості капіталу, вони діють як грошовий капітал і у своєму розвитку приймають три основні форми: комерційного векселя, банкнот, депозитних грошей. Третій клас грошей – фінансові гроші – це різного роду цінні папери, які є продуктом розвитку капіталізму⁶ загалом

⁴ Кожний новий клас грошей виникає вже на базі діючого і, тільки поступово розвиваючись, витісняє старий віджилий клас (тобто, коли йдеться, що кожному періоду відповідає свій переважаючий/панівний клас грошей, то мають на увазі те, що панівним він стає, коли досягають зрілості відповідні цьому періоду товарні відносини).

⁵ З точки зору еволюції грошей в економічній літературі часто розглядається поділ на повноцінні та неповноцінні. Повноцінними були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого були вироблені, наприклад, золоті чи срібні монети. Неповноцінними є гроші, що набувають вартості виключно в обігу. Сучасні гроші за такого підходу є неповноцінними.

Іншої думки дотримуються вчені, котрі вважають, що сьогодні всі види ринкових грошей (натуральні, кредитні, фінансові) – повноцінні, незалежно від того, чи мають вони "тілесний" зміст. Повноцінність грошей на сучасному етапі дедалі частіше пояснюється не їхнім існуванням лише в тілесній формі, а здатністю виконувати ті функції, що продиктовані вимогами відповідного етапу розвитку ринкових відносин.

⁶ Уже в XVII ст. у період капіталізму вільної конкуренції виникають фінансові активи (в основному державні облігації), які стають предметом торгівлі й таким чином перетворюються на товар. Упродовж XVII–XIX ст. формується нове економічне

і акціонерної форми капіталу зокрема. Виникнення та розвиток фінансових грошей є наслідком перетворення в товар різних джерел доходу, а саме: *Бізнесу, Справи*, а їхній грошовий еквівалент отримує своє втілення у формі акцій, облігацій корпорацій та інших фінансових активів. Акції як відображення вартості бізнесу в якості товару займають центральне місце на ринку цінних паперів. Золото витісняється із внутрішнього грошового обігу, а згодом – із міжнародних розрахунків, і його роль в якості грошей завершується [7].

Разом із виникненням та становленням фондового ринку функція нагромадження перестає бути монополією кредитних грошей. Кредитні та фінансові гроші взаємодіють. Кредитні гроші обслуговують усі стадії кругообігу капіталу і через це виконують усі різновиди розрахунків. Цінним паперам, які обертаються на фондовому ринку і представляють собою фінансові гроші, властиві дві функції: міри вартості та засобу нагромадження. Вони не використовуються в економіці як засіб обігу чи засіб платежу, не беруть участі в розрахунках як платіжний засіб (окрім одиничних випадків за виключних обставин) і пристосовані для нагромадження. Це сучасний, швидко зростаючий клас грошей, який призначено для обслуговування нагромадження капіталу та перерозподілу доходів у суспільстві [7].

Отже, сьогодні внаслідок еволюційних змін сама грошова система фактично складається із взаємопов'язаних (але самостійних) підсистем, основу *валютної* підсистеми становлять кредитні гроші, що регулюються національним центральним банком, а підсистема *фінансових грошей* безпосередньо центральним банком регулюватися не може. У останній підсистемі центральний банк відіграє пасивну роль: він хоча і впливає на фінансові інститути грошового ринку, безпосередньо регулює кредитні організації, в тому числі їхні операції з цінними паперами, але його вплив на стан системи фінансових грошей непрямо, опосередкований [8].

Зміни у фундаментальному блоці грошової системи з настанням кожної нової кризи прискорюються та, у свою чергу, починають формувати нові ризики як для національної, так і для глобальної фінансових систем, що згодом реалізуються у наступних системних кризах. За словами С.Сильвестрова, світова криза 2008–2009 рр. має системний перебіг, бо вона виявила накопичені ризики, котрі були закладені "грошовою революцією", коли через інформаційно-технологічний прорив відкрилися нові можливості для розвитку форм грошей і фінансових інструментів. Ідеться про початок третьої після введення монетарної форми грошей і фідучіарних (паперових) гро-

явище: акціонерний капітал і пов'язані з ним відповідні фінансові активи: акції, облігації корпорацій тощо.

шей революції – перетворення фінансових інструментів на електронні записи та грошових потоків на потоки інформації [8].

Зростання рентабельності фінансових транзакцій порівняно з угодами в реальному секторі створили стимули до розвитку слабозабезпечених матеріальними активами спекулятивних фінансових інструментів. На зміну традиційному банківському депозитно-кредитному бізнесу прийшов бізнес інвестиційних банків, і модель банківської поведінки "генерувати і розповсюджувати деривативи" стала панівною [8]. Основними характеристиками угод стали короткостроковість, висока швидкість обороту, багатократність, які разом із складністю структури інструментів та непрозорістю угод створили високі ризики, що не могли не вилитися у кризові негаразди.

Глобальна фінансова система накопичила в різних своїх компонентах значну кількість ризиків, які час від часу реалізовувалися у вигляді кризових явищ. Згідно з аналізом, проведеним спеціалістами МВФ Луком Лівеном та Фабіаном Валенсія (*Luc Laeven, Fabian Valencia*) за період з 1970 по 2007 р. у 37 країнах відбулося близько 400 банківських, боргових та валютних криз, причому в ряді країн кризові ситуації виникали по декілька разів [9].

Дослідження показує, що найбільш часто банківські кризи відбувалися на початку 1990-х, максимум – 13 банківських криз – зафіксовано у 1995 р. Валютні кризи були звичайним явищем на початку 1980-х і у першій половині 1990-х років, піком став 1994 р. із 25 кризовими епізодами. Найбільша кількість криз боргових зобов'язань припадала на 1982–1983 рр. – по 9 щороку. Загалом за період з 1970 по 2007 р. експерти проаналізували 124 банківських кризи, 208 валютних криз і 63 криз суверенної заборгованості. З них 26 вважаються подвійними і 8 можуть бути класифіковані як потрійні кризи [9].

Серед країн, які були включені до аналізу і пережили кризу, – Аргентина (чотири рази), Болівія, Бразилія (двічі), Болгарія, Чилі, Колумбія (двічі), Кот-д'Івуар, Хорватія, Чеська Республіка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фінляндія, Гана, Індонезія, Ямайка, Японія, Корея, Латвія, Литва, Малайзія, Мексика, Нікарагуа, Норвегія, Парагвай, Філіппіни, Росія, Шрі-Ланка, Швеція, Таїланд, Туреччина, Україна, Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Уругвай, Венесуела, В'єтнам.

Серед великої кількості кризових епізодів упродовж виділеного періоду найбільшу цікавість представляють системні банківські кризи, оскільки саме вони дають можливість виділити закономірності виникнення та розповсюдження кризових явищ. Зі 124 банківських криз експертами виділено 42 випадки системних банківських криз, характерними особливостями яких є: зростання кількості не-

платежів, кредитних дефолтів у реальному та фінансовому секторах економіки. У результаті обсяг неповернених кредитів різко зростає, а сукупний капітал банківської системи скорочується. Ця ситуація супроводжується зниженням вартості активів, значним підвищенням реальних відсоткових ставок, уповільненням припливу капіталу або його відпливом, масовим вилученням вкладів із банків [9].

Проведений статистичний аналіз показав, що системні банківські кризи, як правило, збігаються у часі з валютними кризами (55% випадків) і рідше супроводжуються кризами суверенних боргів – тільки 11% випадків із 100 (табл. 3).

Таблиця 3

Характеристика початкових умов системної банківської кризи

Показник	Кількість кризових епізодів	Середнє	Мінімальне значення	Максимальне значення
Рік початку кризи	42	1995	1980	2007
Валютна криза (так/ні)	42	0,548	0	1
Криза боргових зобов'язань (так/ні)	42	0,119	0	1
Баланс бюджету/ВВП	42	-0,021	-0,170	0,056
Борг/ВВП	33	0,464	0,080	1,913
Інфляція	41	1,371	-0,007	24,772
Поточний рахунок/ВВП	41	-0,039	-0,249	0,025
Зростання ВВП	42	0,024	-0,098	0,100
Чисті зовнішні активи/М2	42	0,174	-0,351	0,576
Непрацюючі кредити	40	0,252	0,040	0,750
Депозити/ВВП	42	0,491	0,062	2,524
Втеча коштів із банків (так/ні)	42	0,619	0	1
Скорочення співвідношення депозити/ВВП за місяць	26	0,112	0,056	0,267
Кредитний бум (так/ні)	33	0,303	0	1
Темп зростання кредиту до ВВП перед кризою	33	0,083	-0,199	0,341

Джерело: складено за даними: *Luc Laeven, Fabian Valencia. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper №224. – International Monetary Fund, 2008.*

Якщо узагальнити основні спільні риси або закономірності, що характеризують макроекономічні передумови системної банківської кризи, то можна виділити такі результати тенденцій на початку кризи: фіскальний баланс, як правило, негативний (-2,1% в середньому); поточні рахунки, як правило, в дефіциті (-3,9%), а інфляція висока (137% у середньому).

У період настання системної банківської кризи 62% банків переживає миттєве різке скорочення загальної суми вкладів. Падіння тільки за один місяць співвідношення депозитів до ВВП становить у середньому близько 11,2% (а для окремих країн – 26,7%).

Статистика свідчить, що банківським кризам часто передують кредитний бум (у середньому помічено у 30% країн). Середньорічні

темпи зростання приватних кредитів (як % до ВВП) до кризи становили близько 8,3% (і досягали 34,1% у випадку з Чилі). Рівень "поганих", або непрацюючих кредитів є високим (в середньому близько 25% усіх кредитів, хоча в окремих випадках досягав 75%) [9].

У контексті аналізу світової фінансової кризи 2008–2009 рр., варто зазначити, що банківська індустрія не зважила на всі попередження, що з'являлися у динаміці розвитку світової фінансової системи і, зокрема, уроків минулих криз, адже тільки після світової фінансової кризи 1998 р. відбулося 7 банківських системних криз, 18 валютних та 8 криз боргових зобов'язань (табл. 4). Серед країн, що пережили системні банківські кризи, – Туреччина (2000), Нікарагуа (2000), Аргентина (2001), Уругвай (2002), Домініканська Республіка (2003), Велика Британія (2007), США (2007) [9].

Таблиця 4

Кількість кризових епізодів у 2000–2007 рр.

Криза Роки	Банківська криза	Валютна криза	Кризи суверенних боргів	Подвійна криза	Потрійна криза
2000	2	4			
2001	1	3	2	1	1
2002	1	5	4		
2003	1	4	1	1	1
2004		1	1		
2005		1			
2006					
2007	2				
Всього	7	18	8	2	2

Джерело: Luc Laeven, Fabian Valencia. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper №224. – International Monetary Fund, 2008.

Світова банківська система активно розвивалася упродовж останніх 10 років: у більшості країн швидкими темпами зростали активи та капітал банків, їхні кредитні портфелі. Якщо проаналізувати тільки основні кількісні та якісні показники розвитку глобальної банківської системи за 2000-2010 рр., то варто відзначити більш ніж трикратне **зростання активів банків** у докризовий період. За даними Банку міжнародних розрахунків (*Bank for international settlement*), сукупні активи банків збільшилися із 11,1 трлн дол. США на кінець 1999 р. до 37,4 трлн дол. США на кінець 2007 р. (рис. 2).

Піднесення глобальної економіки активно підтримувалося кредитною діяльністю банків, причому кредитний бум спостерігався як у розвинених країнах із високим рівнем доходу, так і в країнах із середнім та низьким рівнями доходів. Із табл. 5, де показано динаміку кредитної підтримки економіки банками світу, представленої у вимірі відсотків від ВВП (*domestic credit provided by banking sector*), видно, що

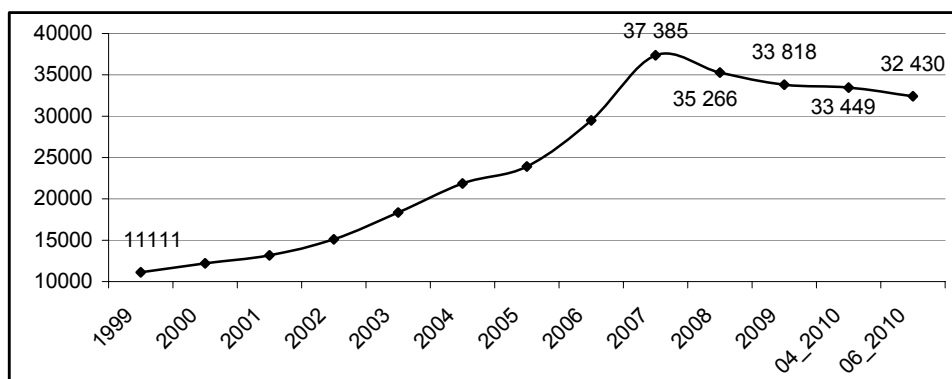

Рис. 2. Динаміка сукупних активів банків світу у 1999–2010 рр., млрд дол. США на кінець періоду

Джерело: побудовано за даними Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.bis.org/statistics/bankstats.htm>>.

Таблиця 5

Динаміка внутрішнього кредитування економіки банками світу, % від ВВП

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Країна									
Країни з високим рівнем доходу	218,6	256,8	247,6	253,3	250,4	249,4	248,1	245,4	245,4
Країни з середнім доходом	70,8	74,1	80,8	81,7	76,7	74,2	76,5	78,5	77,8
Країни з низьким доходом	30,6	32,9	34,4	32,6	32,1	33,0	31,0	30,3	32,1
СВІТ	185,0	214,1	208,8	211,8	205,7	200,5	196,0	189,5	185,0
Австралія	93,0	94,5	100,8	104,7	109,1	113,7	119,0	135,9	143,7
Бразилія	74,6	76,4	78,3	77,5	75,7	81,5	105,5	113,7	117,9
Канада	114,5	216,5	214,0	207,4	209,2	215,3	231,9	154,2	178,1
Чилі	101,6	106,3	109,2	103,6	104,0	101,0	100,1	109,8	115,9
Китай	119,7	123,0	143,5	151,9	140,4	134,3	133,5	127,8	120,8
Німеччина	144,7	152,5	155,5	161,4	164,8	178,2	189,9	205,7	211,4
Японія	316,8	440,0	434,5	434,9	422,7	422,5	403,3	384,1	379,3
Швеція	48,9	107,3	107,3	107,5	108,2	116,5	121,0	129,3	133,4
Швейцарія	171,9	168,1	167,4	172,0	173,5	177,3	182,2	185,5	180,6
Велика Британія	130,1	135,7	140,8	144,9	153,2	161,9	171,9	188,4	211,4
США	233,8	249,2	241,5	256,1	255,8	259,4	267,8	278,8	271,6
Україна	23,8	24,2	28,1	33,1	31,7	33,2	45,7	61,1	82,1

Джерело: за даними Світового банку [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://data.worldbank.org/topic/financial-sector>>.

упродовж 2000–2007 рр. *кредитна активність банків була дуже високою* – загалом по банках світу співвідношення обсягів виданих кредитів до ВВП у середньому за вісім років перевищило 200%. Особливо активно кредитували банки економіку Австралії, Бразилії, Канади, Чилі, Китаю, Німеччини, Японії, Швеції, Швейцарії, Великої Британії, США, де обсяги кредитів перевищували ВВП від 1,5 до 4 разів [10]. Серед причин такої високої кредитної експансії банків можна

назвати можливість впровадження ними фінансових інновацій. Прикладом можуть слугувати банки США, що активно використовували технології сек'юритизації кредитів і фінансові деривативи.

Загалом *активне впровадження у банківську практику фінансових інновацій* є однією із важливих **тенденцій**, що варто виділити у розвитку світової банківської системи у передкризовий 1999–2007 рр. період. Використання нових фінансових технологій давало можливість перерозподіляти ризики, і це надавало кредитній політиці більшої агресивності, орієнтувало на ширші сфери, куди раніше банки йшли не надто охоче [11].

Серед значущих тенденцій розвитку, що зумовили структурні та функціональні трансформації глобальної банківської індустрії, фахівці називають *диверсифікацію діяльності банків*. Банки активно розширювали перелік послуг, які надавалися клієнтам; освоювали нові напрями фінансового бізнесу. Як підкреслює президент правління ОАО Банк ВТБ А.Костін, на відміну від 80-х років, коли діяльність банків зводилася переважно до депозитно-кредитних операцій та розрахунково-касового обслуговування, на сьогоднішній день стандартний перелік послуг більшості середніх і невеликих банків за кордоном включає: електронний банкінг, брокерське обслуговування на фондовому ринку, продаж паїв інвестиційних фондів і страхових полісів, лізингові та факторингові послуги. Великі банки пішли шляхом максимальної універсалізації діяльності, розвиваючи в рамках створених ними багатопрофільних холдингів усі напрями фінансового бізнесу, включаючи інвестиційний банкінг, страхування та управління активами [11].

Варто відзначити, що разом із збільшенням операцій зростали й ризики, адже для проведення операцій дедалі частіше *залучалися іноземні кошти*. Ситуація погіршувалася тим, що значна кількість компаній та банків брали позикові кошти у великих обсягах, порушуючи всі нормативи для купівлі цінних паперів і різних інвестиційних продуктів⁷. Потім ці інвестиційні кошти продавалися і перепродавалися (до 15–20 разів), що приносило спекулятивні доходи [8].

Банки *виділяли кошти не на інвестиції в реальний сектор економіки, а під угоди з фінансовими похідними інструментами*: іпотечними цінними паперами, структурованими пулами закладних (*CDO, ABS, MBS*), свопами на кредитні ризики (*CDS*) тощо. Кінець кінцем, доходи від такого бізнесу повністю відірвалися від ціни та стану реальних активів і прибутків корпорацій реального сектора [8].

⁷ У 2007 р. Lehman Brothers інвестував 700 млрд дол. США, при цьому інвестиції його акціонерів у звичайні акції становили тільки 23 млрд дол. США, а інші кошти були забезпечені позиками у пропорції (leverage) 30 до 1 при нормативі 12,5 (8%).

Важливою тенденцією, яку варто виділити у розвитку банків у докризовому періоді, є *глобалізація діяльності кредитних інститутів*. Якщо подивитися на динаміку іноземних активів банків світу, то тільки за період 1999–2007 р. вони вирости більш ніж утричі: із 9,9 до 33,3 трлн дол. США (*external assets* за даними *BIS*). За цей час вимоги до банків зросли із 3,3 до 11,9 трлн дол. США, до небанківського сектора – із 6,6 до 21,5 трлн дол. США (рис. 3). Понад половину зовнішніх активів банків світу становили міжбанківські кредити, що забезпечували перерозподіл потоків капіталів у ті країни, де банки отримували найбільші прибутки [11].

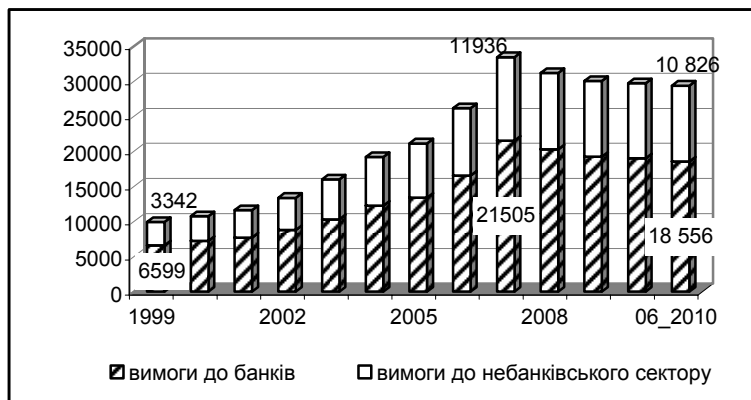

Рис. 3. Динаміка іноземних активів банків світу у 1999–2010 рр., млрд дол. США на кінець періоду

Джерело: побудовано за даними Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.bis.org/statistics/bankstats.htm>>.

Глобалізація активізувала конкуренцію на ринках банківських послуг, що призвело до *консолідації і концентрації капіталу*. На практиці ця тенденція знайшла свій вияв у збільшенні угод злиття та поглинання, скороченні кількості банківських установ. У табл. 6 представлено дані за період 1995–2007 рр. за окремими країнами світу, зокрема зменшення у 1,5–2 рази кількості банків у США, Японії, Великій Британії, Німеччині, Бразилії, Індії.

Розширенню кредитної експансії і диверсифікації діяльності банківських установ сприяла тенденція *посилення лібералізації і дерегулювання банківської діяльності*. У багатьох провідних країнах були частково або повністю зняті обмеження на виконання банками різних операцій. Найбільш ліберальні реформи проведені у США, де, наприклад, у 1999 р. прийнято закон Грімма–Ліча–Блайлі про фінансову модернізацію, який відміняв заборону на участь комерційних банків у страховому та інвестиційному бізнесі [11].

Дія тенденції лібералізації і дерегулювання банківської діяльності насправді були виявом глобальнішої тенденції *лібералізації фі-*

нансових ринків, що почалася на початку 90-х років за відсутності ефективної системи регулювання міжнародного руху капіталів. На думку фахівців, ситуація пояснюється специфікою сучасного етапу розвитку міжнародної фінансової системи. Якщо в історії розвитку міжнародних фінансових ринків виділити три періоди (табл. 7), то кожен із них виділятиметься домінуванням того чи іншого властивого часовому періоду механізму міжнародного руху капіталів [12].

Таблиця 6

Динаміка чисельності банків окремих країн у 1995–2007 рр.

Показник	1995	2000	2007
США			
Комерційні банки	9941	8315	7283
Ощадні інститути	2030	1589	1251
Японія			
Міські банки	11	9	6
Регіональні банки	129	124	110
Велика Британія			
Комерційні банки	224	189	157
Німеччина			
Комерційні банки	335	294	260
Ощадні банки	626	562	446
Бразилія			
Універсальні банки	205	164	135
Комерційні банки	35	28	20
Індія			
Комерційні банки	н.д.	297	176

Джерело: Костин А.Л. Перспективы развития мировой и российской банковской системы в посткризисный период // Вестник ФА. – 2009. – №4. – С.5–17.

Таблиця 7

Періоди розвитку міжнародних фінансових ринків

Період	Позичальник	Кредитор	Ключовий ризик	Загроза міжнародній фінансовій системі
Епоха облігаційних позик (середина ХІХ ст. – 1914 р.; 1918–1929)	Суверенні держави; великі компанії	Фізичні особи	Ризик суверенного дефолту	Низькі (збитки приватних інвесторів)
Епоха банківського кредитування (1950–1980-ті роки)	Суверенні держави	Провідні міжнародні банки	Ризик суверенного дефолту	Високі (банкрутство великих банків)
Епоха інвестування в фінансові інструменти приватного сектора (середина 1990-х років до теперішнього часу)	Економічні суб'єкти приватного сектора	Економічні суб'єкти приватного сектора	Дефіцит міжнародної ліквідності; девальвація валют в умовах масового відпливу капіталів	Високі (банкрутство найбільших фінансових інститутів, дестабілізація валютних відносин)

Джерело: Афонцев С.А. Глобальный кризис и регулирование мировых финансов // Международные процессы. – 2009. – Т. 7. – № 1(19). – С. 17–31.

Російський дослідник С.Афонцев зазначає, що в епоху облігаційних залучень основними фінансовими інструментами, що обслуговували міжнародний рух капіталів, були державні облігації і гарантовані державою облігації великих компаній. Оскільки покупцями виступали приватні інвестори, то це обумовлювало низький рівень ризиків для світової фінансової системи, а це у свою чергу означало низьку готовність до мобілізації міжнародних зусиль на боротьбу у випадку суверенних дефолтів (тобто відмови національних урядів від своїх боргових зобов'язань) [12].

Інша ситуація складалася в епоху банківського кредитування. У цей період хоча й основними позичальниками виступали знову ж таки суверенні держави, але кредиторами були вже великі міжнародні банки. Внаслідок нагромадження значних боргів урядами країн, що розвиваються (які активно залучали кошти під реалізацію політики імпортозаміщення у кінці 70-х років), виникли значні проблеми у міжнародних банків, а це вже створювало серйозні загрози для міжнародної фінансової системи. Міжнародна спільнота запропонувала дві стратегії для боротьби з борговою кризою 1980-х років: перша передбачала формування консорціумів банків-кредиторів (часто за активної участі урядів розвинених країн) для реструктуризації заборгованості країн-боржників і надання їм антикризового кредиту. Друга – активне залучення міжнародних фінансових організацій до вирішення проблем країн-боржників, яке було спрямоване на створення у них як можливостей, так і стимулів до обслуговування зовнішньої заборгованості. Ідея "обумовленого кредитування" (*conditional lending*), яку на практиці реалізовували МВФ та Світовий банк, полягала у наданні кредитних ресурсів урядам країн-боржників за умови реалізації ними економічних реформ, спрямованих на структурну перебудову економіки, підвищення темпів економічного зростання, що забезпечувало б спроможність обслуговувати зовнішній борг. Незважаючи на широкі дискусії щодо обґрунтованості та ефективності висунутих вимог, основним наслідком такої політики було вирішення⁸ боргової кризи 80-х [12].

Починаючи з 90-х років, модель функціонування міжнародних фінансових ринків, як підкреслює С.Афонцев, знову змінюється: на місце банківських кредитів приходять нові інструменти міжнарод-

⁸ У подальшому використання рецептів обумовленого кредитування було неефективним, понад те сам набір вимог часто був неадекватним (якщо під час кризи 80-х у переліку вимог було 10–20 позицій, то під час кризи в кінці 1990-х рр. азійським країнам виставлялися 50–80 вимог, включаючи такі екзотичні, як монополізація ринку часнику і перегляд податків на фураж). Як наслідок, із меншими втратами з кризи вийшли ті країни, які не дотримувалися рекомендацій МВФ (КНР, Малайзія, Росія) [12].

ного руху капіталу – цінні папери приватного сектора (разом із традиційними акціями та облігаціями, також і різні похідні фінансові інструменти). І тут фахівці одностайні в тому, що саме через безконтрольний розвиток ринку похідних цінних паперів і виникла сучасна криза. В період активного розгортання кризових явищ у світі виявилось, що ніхто не знає, які механізми є ефективними для регулювання ринку фінансових інструментів приватного сектора як на національному, так і на глобальному рівні. Найбільш суперечливими стали перспективи створення відповідних механізмів регулювання на національному рівні, хоча саме на ньому проявилася вся нездалість регулюючих органів, а отже, звідси, мабуть, і треба було починати. З іншого боку, оскільки об'єктом регулювання виступає міжнародний рух капіталів, зрозуміло, що розвиток національних систем регулювання має доповнюватися створенням режимних норм, які окреслюють загальні рамки поведінки для всіх учасників ринку. Регулятивні правила, що розробляються на національному рівні, можуть лише слугувати прикладом для подібних міжнародних режимних норм, проте механізми прийняття й імплементації останніх обов'язково повинні мати наднаціональний характер [12].

Незважаючи на сприйняття необхідності глобальних рішень у відповідь на вирішення глобальних проблем, переважила тактика, орієнтована на максимальне збереження свободи в реалізації антикризової політики на національному рівні. Частково – як наслідок розуміння того, що розробка і узгодження конкретних механізмів прийнятих рішень потребує декількох років і буде справою вже післякризового майбутнього, а в період кризи важливіше вирішувати поточні завдання.

Серед проблем, на які слід було негайно реагувати, – скорочення сукупних і зовнішніх активів банків, згорання кредитної активності, відплив депозитів клієнтів із банківських установ. Після зменшення у 2007 р. частки неефективних кредитів (*bank nonperforming loans to total gross loans*) до 2,7% порівняно із 9,5% у 2000 р., вона зросла до 3,2% за результатами 2008 р. Банківська діяльність стала збитковою, велика кількість банків збанкрутіли. Табл. 8–9 демонструють погіршення основних показників діяльності банків у період кризи.

Таблиця 8

Основні показники діяльності банків світу в період кризи

Показник	2007	2008	2009	Березень 2010	Червень 2010
Активи	33 441	31 193	30 059	29 736	28 835
Зовнішні активи	33 441	31 193	30 060	29 736	28 835
Кредити	24 557	22 808	21 642	21 492	20 943
Депозити	27 131	24 342	23 099	22 856	22 140

Джерело: дані Банку міжнародних розрахунків за відповідні роки [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.bis.org/statistics/bankstats.htm>>.

Таблиця 9

Банки з найбільшим обсягом збитків та списань, млрд дол. США

Банк	Країна	Збитки та списання
Wachovia	США	97,9
Citigroup	США	84,5
UBS	Швейцарія	48,6
Washington Mutual	США	45,6
Bank of America	США	40,2
HBSC	Велика Британія	33,1
JP Morgan Chase	США	29,5
National City	США	26,2
Wells Fargo	США	17,3
Deutsche Bank	Німеччина	15,8
Royal Bank of Scotland	Велика Британія	14,8
Barclays	Велика Британія	14,7

Джерело: Афонцев С.А. Глобальный кризис и регулирование мировых финансов // Международные процессы. – 2009. – Т. 7. – № 1(19). – С. 17–31.

Для виходу з кризи та стабілізації ситуації в банківській сфері вжито масштабні за розмірами **антикризові заходи**. *По-перше*, вони спрямовані на підвищення рівня поточної ліквідності банківської системи. Зокрема, були зроблені активні кроки із рефінансування комерційних банків: тільки за IV квартал 2008 р. ФРС збільшила обсяги наданих банкам позик у понад 10 разів порівняно із серединою 2007 р.; у євросистемі – майже вдвічі; Банком Англії – приблизно втричі. Одночасно були знижені ставки рефінансування: ФРС знизила ставку з 4 до 0,25% (мінімального рівня після 1954 р.); ЄЦБ – з 4,25 до 1,25% річних; Банк Англії – з 5,25 до 0,5% річних [12].

По-друге, збільшилися масштаби державної гарантійно-страхової підтримки операцій банків. Наприклад, у країнах єврозони були реалізовані великі програми гарантування зобов'язань банків по міжбанківських кредитах і випущених боргових цінних паперах. Окрім того, в багатьох країнах збільшився граничний розмір страхових виплат по банківських вкладах населення [12].

По-третьє, великі кошти було спрямовано на рекапіталізацію системоутворюючих національних банків (табл. 10). Як підкреслює А.Костін, такий підхід – найкращий із точки зору держави, оскільки забезпечує дохід від інвестицій у бюджет країни і не дозволяє надмірного втручання в діяльність кредитних організацій.

Досвід виходу з кризи засвідчує, що рекапіталізація банків є важливою складовою політики відновлення. Дослідження системних криз і статистика, накопичена Лівеном та Валенсія, підтверджує, що у 32 із 42 обраних для аналізу епізодів кризи – 76,2% – проблемні банки були рекапіталізовані державою (табл. 11). Рекапіталізація відбувається у різних формах: у 12 розглянутих випадках –

Таблиця 10

**Банки – найбільші отримувачі державних інвестицій в капітал
у 2008 р. – I кв. 2009 р.**

Країна	Банк	Обсяг інвестицій
США	Citigroup	50 млрд дол. США
	Bank of America	35 млрд дол. США
	JP Morgan Chase	25 млрд дол. США
	Wells Fargo	25 млрд дол. США
Велика Британія	RBS	20 млрд фунт. ст.
	Lloyds	17 млрд фунт. ст.
Нідерланди	Fortis	16,8 млрд євро
	ING	10 млрд євро
Німеччина	Commerzbank	10 млрд євро
Швейцарія	UBS	16 млрд швейцар. фр.

Джерело: Афонцев С.А. Глобальный кризис и регулирование мировых финансов // Международные процессы. – 2009. – Т. 7. – № 1(19). – С. 17–31.

Таблиця 11

**Окремі заходи та характеристики витрат на відновлення після
системних банківських криз**

Показник	Кількість кризових епізодів	Середнє	Мінімальне значення	Максимальне значення
Підтримка ліквідності банків (так/ні)	42	0,714	0	1
Націоналізація банків (так/ні)	42	0,571	0	1
Злиття та поглинання банків (так/ні)	41	0,610	0	1
Продаж банків іноземцям (так/ні)	37	0,514	0	1
Використання програм МВФ (так/ні)	42	0,524	0	1
Рекапіталізація банків (так/ні)	42	0,762	0	1
Вартість рекапіталізації банків для бюджету	32	0,060	0	0,373
Бюджетні чисті витрати, % від ВВП	40	0,133	0	0,551
Валові фіскальні витрати, % від ВВП	40	0,157	0	0,568
Відновлення фіскальних витрат	40	0,027	0	0,261
Загальні втрати, % від ВВП	40	0,201	0	0,977

Джерело: складено за даними: Luc Laeven, Fabian Valencia. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper №224. – International Monetary Fund, 2008.

із використанням готівкових грошей; у 14 – у формі державних облігацій; у 11 епізодах – субординованого боргу; для 6 криз були використані привілейовані акції; у 7 випадках це відбулося через купівлю проблемних кредитів; у 2 кризових епізодах уряди відкрили кредитні лінії банкам; в 3 кризах уряди взяли на себе зобов'язання

банків; а в 4 випадках криз уряди придбали звичайні акції банків [9]. На практиці у більшості випадків різні методи поєднуються. Витрати на рекапіталізацію становлять велику частку бюджетних витрат, у середньому собівартість рекапіталізації для уряду (після вирахування відновлення доходів від продажу активів) дорівнює 6,0% від ВВП країни (хоча у випадку Індонезії вона досягла 37,3 % від ВВП).

Як свідчить дослідження 42 кризових епізодів, серед заходів, спрямованих на стримування та ліквідацію негативних явищ у банківському секторі, дії щодо підтримки ліквідності банків застосовувалися у 71% випадках, націоналізація банків – у 57%, злиття банків – у 61%, продаж іноземним інвесторам – у 51%, залучення програм підтримки міжнародних фінансових організацій, зокрема коштів МВФ, – у 52%.

Стосовно макроекономічної політики під час кризи, то, на відміну від переважно нейтральної грошово-кредитної, податково-бюджетна політика є, як правило, експансивною, що пояснюється необхідністю підтримки фінансового та реального секторів, а також для розміщення коштів реструктуризації банків і програм реструктуризації боргу. У середньому, як свідчить статистичний аналіз, сальдо бюджету становить близько -3,6% ВВП протягом перших років банківської кризи. Обсяги бюджетних видатків, за вирахуванням відшкодувань, пов'язаних із кризою управління, можуть бути значними, а в середньому, за результатами дослідження, вони становили майже 13,3% від ВВП (хоча в окремих випадках досягали 55,1% від ВВП).

Сукупний обсяг втрат (виміряний як відхилення від тренду ВВП) унаслідок системної банківської кризи 1970–2007 рр. у середньому становив близько 20% ВВП упродовж перших чотирьох років із початку кризи, але в окремих країнах варіював від 0 до 98% (табл. 11).

Експертні оцінки втрат від світової кризи 2008–2010 рр. виявилися значно більшими, ніж "середні" показники для системних криз 1970–2007 рр. Фахівці однастайні, що поточна криза має масштабніші за глибиною та наслідками результати. Розуміння необхідності підвищення імунітету банків до нових катаклізмів та бажання знизити схильність до необґрунтованого ризику змусило поставити на порядок денний питання щодо прийняття рішучих заходів (у тому числі на глобальному рівні) по зміні регулювання банківською галуззю, що дозволить зробити її істотно стабільнішою та надійнішою.

У листопаді 2010 р. лідери "великої двадцятки" підтримали нові правила банківського регулювання (Базель-3), що встановлюють

значно жорсткіші за діючі критерії якості, прозорості й достатності банківського капіталу та активів. Згідно з новими нормами, затвердженими Базельським комітетом з питань банківського нагляду, частка акціонерного капіталу в загальному обсязі зважених на ризик активів має бути збільшеною у 2,5 раза – до 4,5% (зараз 2%). Окрім того, для протидії можливим кризам у майбутньому банкам необхідно створити додатковий "буферний" (резервний) капітал у розмірі 2,5% від активів. Мінімальний поріг капіталу першого рівня збільшено в 1,5 раза (з 4 до 6% зважених на ризик активів). Поступовий перехід на нові стандарти має розпочатись у січні 2013 р., а до 2019 р. банки повинні привести свої "капітальні" параметри у повну відповідність [13].

Слід відзначити, що реакція представників банківської індустрії на нові, жорсткіші правила виявилася неоднозначною. Більшість держав сприйняла підвищення світових стандартів за необхідне й пішла далі, затвердивши значно вищі вимоги для своїх провідних банків. Наприклад, у Швейцарії встановили вдвічі вищі за прописані Базелем-3 вимоги, пояснюючи це тим, що сумарні активи двох їхніх найбільших банків – *UBS* та *Credit Suisse* в чотири рази перевищують ВВП країни [13]. Однак існує й інша думка: з точки зору банків нові стандарти занадто жорсткі і це спричинить зростання вартості банківських продуктів, зокрема кредитів споживачам та бізнесу, іпотеки. Внаслідок цього темпи економічного зростання уповільняться, а рівень безробіття залишиться високим. Банкіри апелюють до того, що сто років тому банки США та Європи вже мали значні рівні капіталу – близько 15–20%, що однак не рятувало світ від періодичних економічних криз. Окрім того, процес уведення в дію нових правил (до 2019 р.) розтягнутий у часі й не сприяє підготовці банків до кризи упродовж зазначеного періоду [14]. У результаті загалом, незважаючи на домовленості, досягнуті на зустрічах "вісімки" та самітах G20, кожна країна вживає заходів, які вважає прийнятними для себе; ухвалені загальні рішення більшість країн не виконує, тобто вони борються з кризою не злагоджено, а тому ризики залишаються високими.

Таким чином, розгляд основних тенденцій розвитку світової банківської системи, що виявились у докризовий період 2000–2007 рр., дав підстави визначити системні характеристики світової кризи 2008–2010 рр. та обґрунтувати висновок, що її витоки закладені змінами фундаментальних основ, структури, принципів розвитку та регулювання світової валютно-фінансової системи і окрім

великих втрат і негативного впливу на економічний розвиток більшості країн світу, вона стала інструментом ліквідації низки накопичених глобальних дисбалансів.

Література

1. Пискунов А.Д. Макроэкономический анализ и количественные оценки системного риска российского финансового сектора : дис. канд. экон. наук : 08.00.05. – М., 2003. – 131 с.
2. Григорьев Л., Салихов М. Новые условия развития страны // Стратегии социально-экономического развития России: влияние кризиса. – М. : ИНСОР, 2009. – С. 7–33.
3. Григорьев Г. МВФ: новые прогнозы, старые опасения [Электронный ресурс] // Мониторинг мирового кризиса. – 2009. – № 5. – С. 9–10. – Режим доступа: <<http://www.sigma-econ.ru/.files/4501/CrisisMonitor5.pdf>>.
4. Международный валютный фонд. World Economic Outlook Database [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>.
5. Григорьев Г. После цунами [Электронный ресурс] // Мониторинг мирового кризиса. – 2009. – № 4. – С. 1–2. – Режим доступа: <<http://www.sigma-econ.ru/files/4501/CrisisMonitor4-04042009+.pdf>>.
6. Абрамова М.А. Влияние современного мирового финансового кризиса на национальные денежные системы // Вестник ФА. – 2009. – № 6. – С. 12–16.
7. Портной М.А., Николаева Т.П., Рзаев А.М., Соколова И.Ю. Финансы и кредит. – М. : Московский государственный университет экономики, статистики и информатики, 2001. – 286 с.
8. Сильвестров С.Н. Мировой экономический кризис и формирование новой архитектуры глобальной экономики // Вестник ФА. – 2009. – № 2. – С. 5–11.
9. Laeven L., Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database // IMF Working Paper № 224. – International Monetary Fund, 2008.
10. Всемирный банк [Электронный ресурс]. – Доступный з: <<http://data.worldbank.org/topic/financial-sector>>.
11. Костин А.Л. Перспективы развития мировой и российской банковской системы в посткризисный период // Вестник ФА. – 2009. – № 4. – С. 5–17.
12. Афонцев С.А. Глобальный кризис и регулирование мировых финансов // Международные процессы. – 2009. – Т. 7. – № 1(19). – С. 17–31.
13. Сколотяный Ю., Пасочник В. Банковский капитал: размер имеет значение // Зеркало недели. – 2010. – 9 декабря.
14. Третий "Базель" не лучше второго // Эксперт. – 2010. – 20 сентября. – № 37 (721).

Надійшла в редакцію

12.11.2010 р.